

Salgınlarla Mücadelede Çiçek Aşısı: Osmanlı'nın Son Döneminden Erken Cumhuriyet'e Uygulamalar ve Tepkiler*

Smallpox Vaccine in the Fight Against Epidemics: Practices and Reactions from the Late Ottoman Period to the Early Republican Era

Atiye Emiroğluⁱ, Hülya Öztürk Karataşⁱⁱ

ⁱDoç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek MYO., Sağlık Kurumları İşletmeciliği, <https://orcid.org/0000-0002-0588-0065>

ⁱⁱDoç Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Etiği ve Tarihi AD, <https://orcid.org/0000-0001-8999-4213>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmada, salgınlarla mücadele çerçevesinde çiçek aşısı uygulamaları ve aşıya gösterilen tepkiler Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yılları sınırlamasıyla araştırılmıştır.

Yöntem: Çalışmada, Başbakanlık Osmanlı ve cumhuriyet Arşivi'nde yer alan çiçek aşısı ile ilgili resmi yazışmalar, tıbbi düzenlemelere dair belgeler, resmi talimatnameler, fermanlar ve vilayet yazışmaları doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma yaklaşık altı ay süre içerisinde (Ekim 2024-Mart 2025) gerçekleştirilmiş arşiv belgeleri yazarlar tarafından transkript edilerek metin içerisinde kullanılmıştır.

Bulgular: Çiçek salgınının baş göstermesi ve tüm dünyayla birlikte Osmanlı topraklarında da derin yaralar açması ve iz bırakması tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı'nın da tedbir ve önlemler almasını zorunlu kılmıştır. Çiçek aşısının Osmanlı topraklarında üretilmesiyle birlikte en ücra köşelere dahi ulaştırılmaya çalışılması başlı başına bir sorun teşkil ederken diğer yandan salgınla ilgili düzenlenen nizamname ve uygulamalara karşı gösterilen direnç ayrı bir sorun olarak Osmanlı Devletini meşgul etmiştir. Çiçek aşısına karşı direncin kırılmasının yarattığı güçlüklerle birlikte halkın çiçek aşısı uygulamalarına karşı gösterdiği karşı koyma tutumu da neredeyse salgınla başlamış ve hatta salgınla bitmemiştir. Nitekim tarihsel süreçte salgınlara karşı alınan tedbirlere karşı gösterilen geleneksel tepkiler her dönem süregelmiştir. Bu tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de devam etmiştir.

Sonuç: Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Devleti dönemlerinde, salgınlarla mücadele ve toplumsal sağlığı koruyucu tedbirler alınmıştır. Halkın bu tedbirlere karşı direncini kırmak ve çiçek aşısı uygulamalarının salgınların ve salgınlardan kaynaklanan ölümlerin engellenmesinde etkin bir mücadele yöntemi olduğunu halka duyurmak amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Her iki devlet açısından sağlıklı toplum güçlü devletle eş değer görülmesi ve alınan önlemler özellikle güçlü ve sağlıklı bir nesil yaratmaya dönük olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşı, Çiçek hastalığı, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

ABSTRACT

Objective: This study investigates smallpox vaccination practices and the reactions to vaccination within the historical framework of the late Ottoman period and the early years of the Republic, focusing on efforts to combat epidemics.

Method: The study evaluates official correspondence, medical regulations, official directives, imperial decrees, and provincial communications related to smallpox vaccination, preserved in the Ottoman and Republican archives, using the document analysis method. The research was conducted over approximately six months (Ekim 2024-Mart 2025), and archival documents were transcribed by the authors and incorporated into the text.

Findings: The outbreak of smallpox, which caused severe consequences worldwide and left deep scars within the Ottoman lands, necessitated preventive measures by the state. While the production and distribution of the smallpox vaccine, even to the most remote areas of the empire, posed a significant challenge, resistance to the regulations and implementations concerning epidemic control emerged as another pressing issue for the Ottoman administration. The struggle to overcome resistance to smallpox vaccination was as challenging as the epidemic itself, persisting beyond the duration of the outbreak.

Conclusion: During both the Ottoman and Republican periods, various measures were taken to combat epidemics and protect public health. Efforts were made to overcome public resistance to these measures and to inform society that smallpox vaccination was an effective means of preventing epidemics and epidemic-related deaths. A healthy society was equated with a strong state, and the measures taken were primarily aimed at fostering a strong and healthy generation.

Keywords: Vaccine, Smallpox, Ottoman, Republic.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2025;15(3):858-869

DOI: 10.31020/mutftd.1668501

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 31 Mart 2025; Kabul Tarihi- Accepted: 01 Eylül 2025

İletişim- Correspondence Author: Atiye Emiroğlu<atiyemiroglu@gmail.com>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri yakından takip ettiren II. Abdülhamid, Dr. Pasteur'un 1885'te kuduz aşısını bulmasının ardından kendi ülkesinde bu gelişmeyi uygulamaya koymuştur. 1886'da bir heyeti, Pasteur'un çalışmalarını takip etmek amacıyla göndermiştir. Sultan II. Abdülhamid, Pasteur'e 1. Dereceden Mecidi Nişanı vererek on bin frank bağışta bulunmuş, bu ödüllendirme davranışı Osmanlı Devleti'nin bilimsel ilerlemeye verdiği önemi simgelemektedir. 1887'de Osmanlı topraklarında Daülkelp ve Bakterioloji Ameliyathanesi kurdurarak kuduz ve çiçek aşılarının üretimini başlatmıştır.¹ Osmanlı'daki aşı faaliyetleri, Avrupa'daki bilimsel gelişmelerle eş zamanlı yürütülmüş, özellikle Pasteur ve Koch'un mikrobiyoloji alanındaki çalışmaları yakından takip edilmiştir.²

XIX. yüzyılda, Osmanlı'da çiçek salgınları büyük bir sorun teşkil etmiş ve salgınları kontrol altına almak için geleneksel yöntemlerle birlikte modern aşılama çalışmalarına başlanmıştır. 1872'de Hüseyin Remzi Bey'in başkanlığında Aşı Müfettişliği kurularak çiçek aşısı üretimi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı, 1892'de Telkikhane-i Şahane adı verilen bir kurum kurarak yerli çiçek aşısı üretimine başlamıştır.³ Ayrıca, Osmanlı sağlık politikalarının bir parçası olarak taşra bölgelerinde de aşılama faaliyetleri yaygınlaştırılmış, bu süreçte taşra telkikhaneleri salgın hastalıklarla mücadelede merkezi bir rol üstlenmiştir.⁴

Aşı uygulamaları, Osmanlı sağlık kurumlarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Telkikhane, aşı üretimi ve dağıtımı konusunda büyük bir işlev görmüş, salgınların kontrol altına alınmasında ve halk sağlığının iyileştirilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, aşılarda taşra bölgelerine ulaşım zorlukları nedeniyle Telkikhanelerin kurulması kararlaştırılmış ve bu adım salgınlarla mücadelede etkili bir çözüm olarak görülmüştür.⁵

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Erken Cumhuriyet dönemine kadar çiçek aşısının uygulanışı, karşılaşılan dirençler ve devletin sağlık politikaları ile toplumsal algı arasındaki etkileşimi analiz etmektir.

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın temel veri kaynakları arasında Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve diğer kurumsal arşivlerde bulunan resmi belgeler, dönemin süreli yayınları ve raporları yer almaktadır. Arşiv belgeleri, ilgili kurumların dijital veri tabanları üzerinden taranarak elde edilmiş, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgeler yazarlar tarafından günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir. Bu sürecin titizlikle yürütülmesi, belgelerin tarihî bağlamına uygun yorumlanmasını sağlamıştır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası internet veri tabanları taranarak konuyla ilgili akademik makaleler, kitaplar, tezler ve raporlar incelenmiştir. Telif eserler, tarihsel bağlamın bütüncül bir şekilde ele alınmasına katkı sağlamış, çiçek aşısının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçteki kurumsal, tıbbi ve toplumsal etkilerini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Araştırma süreci, Ekim 2024 ve Mart 2025 tarihleri arasında yapılmıştır. Elde edilen veriler kronolojik ve tematik analiz yöntemleri kullanılarak yorumlanmıştır. Çalışmada, çiçek aşısına yönelik halkın, devletin ve sağlık otoritelerinin tutumları arasındaki değişim incelenmiş, toplumsal kabul ve direncin arkasındaki dinamikler tarihsel bağlamda değerlendirilmiştir. Araştırmanın yöntemsel çerçevesi, nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş, kaynakların güvenilirliği ve geçerliliği sağlamak amacıyla farklı kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemine Aşılamada Tarihsel Gelişimi ve Aşı Zorunluluğu

Osmanlı'da aşılama uygulamaları, 1700'lü yıllardan önceye dayanan bir geçmişe sahiptir. Bu dönemde, çiçek hastalığının etkilerini hafifletmek amacıyla uygulanan variolasyon yöntemi yaygın bir şekilde kullanılmıştır. IV. Murat'ın hekimi Dr. Emmanuel Timonius'un 1714 tarihli mektubunda, variolasyonun Osmanlı'da en az 40

yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ifade edilmiştir. *Mektubunda, "Çerkesler, Gürcüler ve diğer Asyalıların, yaklaşık kırk yıldır, İstanbul'da Türkler ve diğerleri arasında, bir tür aşılama yoluyla çiçek aşısını uyguladığını belirtmiştir."*⁶ Bu uygulama, Lady Mary Wortley Montagu tarafından detaylı bir şekilde tanımlanmış ve kendi oğluna da bu işlemi yaptırmıştır. Variolasyon yöntemi, daha sonra İngiltere'ye, Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmıştır. Ancak, 1798 yılında Edward Jenner'in bilimsel temellere dayalı çiçek aşısını geliştirmesi, modern aşılama döneminin başlangıcını işaret etmiştir. Jenner, sığır çiçeği virüsünü kullanarak çiçek hastalığına karşı güvenli bir aşı geliştirmiştir. Osmanlı'da ise, 1801 yılında Mustafa Behçet Efendi'nin "Risale-i Telkih-i Bakari" adlı çevirisi ile bu yeni yöntem tanıtılmış ve Osmanlı hekimleri, özellikle Şânizade Atâullah Efendi ve Hekimbaşı İsmail Paşa, çiçek aşısını uygulamaya başlamıştır.^{3,7}

Osmanlı'daki aşılama ile ilgili çalışmalar, 1825 yılındaki büyük çiçek salgını sonrasında hız kazanmıştır. Bu dönemde, modern tıp eğitimi ve aşı üretimi için Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin 1827 yılında kurulması, tıbbi alandaki yeniliklerin önünü açmıştır. 1840 yılında, Sultan I. Abdülmecid, aşı üretimi için mikroskop getirtmiş ve aşılarda ücretsiz yapılması için bir ferman yayımlamıştır. 1840 yılında yine Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'den Meccanen icra Olunacak Aşı Ameliyesi Hakkında irade-i Seniyyeyi Mübelliğ ortaya konmuş, bu irade ile aşının ücretsiz yapılacağı bildirilmiştir. Bu dönemde, halkı bilinçlendirmek amacıyla 1846'da "Menâfi ül-etfal" adlı bir kitapçık yayımlanmış ve aşının güvenli ve caiz olduğu, Şeyh-ül İslam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin 1845 yılında yayımladığı fetva ile halkın onayına sunulmuştur. Osmanlı sağlık sisteminin aşılama yönelik dönüşümü, Batı'daki gelişmelerle paralel ilerlemiş ve özellikle Fransız tıp ekolü Osmanlı tıp eğitimi üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.^{7,9}

Ayrıca, 1848, 1849 ve 1880 yıllarında çıkarılan fermanlar, aşılama zorunluluğunu vurgulamış ve aşılamanın eğitilmiş profesyoneller tarafından yapılmasını öngörmüştür, 1883'de bölgesel düzenlemeler olan önce "Aşı Ameliyatı Hakkında Rumeli-i Şarkiye Mahsus Kanun-i Vilayet" ve yine 1883'de "Ecza-yı Tıbbiye'nin Suret-i Furuhtu Hakkında Rumeli-i Şarkiye Mahsus Kanun-i Vilayet" düzenlemelerinin ardından 1885, 1894, 1904 ve 1915 yıllarında yayımlanan "Çiçek Aşısı Nizamnameleri," çiçek aşısını zorunlu hale getirmiştir. Bu nizamnameler, aşı olmayan çocukların okula kaydının yapılmaması ve ebeveynlere para cezası uygulanması gibi yaptırımlar getirmiştir. Aşı üretiminin bilimsel yöntemlerle yapılması ve tüplerin kullanılması zorunlu kılınmıştır.¹⁰ Bununla birlikte, Osmanlı aşı politikalarının Batı'daki benzerleriyle kıyaslandığında erken bir dönemde zorunlu hale getirildiği, ancak yaygınlık açısından bazı lojistik engeller yaşandığı belirtilmektedir.¹¹

Osmanlı'da çiçek aşısının zorunlu hale gelmesiyle birlikte, yerli üretim yetersiz kalmış ve aşı ithalatına başlanmıştır. Ancak, ithal aşılarda güvenliği ve maliyeti gibi sorunlar nedeniyle, 1872'de İstanbul'da Aşı Müfettişliği kurulmuştur. 1885'te Louis Pasteur'un kuduz aşısını bulmasının ardından, II. Abdülhamid, Pasteur'e maddi destek sağlamış ve Osmanlı'dan bir heyet Paris'e gönderilmiştir. Bu süreç, Osmanlı'da mikrobiyolojinin gelişimine ivme kazandırmıştır. 1887'de İstanbul'da "Daül-kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" kurularak kuduz aşısı üretimine başlanmıştır. Kuduz aşısı çalışmalarının Osmanlı'da başlaması, aynı zamanda bakteriyoloji biliminin kurumsallaşmasının da temelini oluşturmuştur.⁵

1892'de kurulan Telkihâne-i Şâhâne, Osmanlı'da ilk yerli çiçek aşısı üretim merkezi olmuştur. Bu merkezde üretilen aşılarda, dışa bağımlılığı ortadan kaldırmış ve Anadolu'ya aşı dağıtımını yapmıştır. 1893-1894 yıllarında ise kolera salgını sırasında Pasteur Enstitüsü'nden destek alınmış ve İstanbul'da Bakteriyolojihane-i Şahane kurulmuştur. Bu merkez hem aşı üretimi hem de bakteriyoloji eğitimi alanında önemli katkılar sağlamıştır. Bakteriyolojihane-i Şahane, zamanla ikiye bölünmüştür. Bir bölüm, insan hastalıkları üzerine çalışırken diğer bölüm ise hayvan aşılı ve serumları üretmeye odaklanmıştır. 1898'e gelindiğinde Telkihâne-i Şâhâne'de aşı yapmak üzere yetiştirilecek kişiler için bir dersane açılmıştır. Aşıların bilgi açısından kıt kişilerce yapılmasını önlemek ve aşıcı olacak kişilere temel seviyede eğitim vererek senede 15-20 öğrenci yetiştirilmesi

öngörülmüştür. Bu öğrencilerin eğitimleri üç-dört ay sürecek, yeterli olanlara şehadetname verilecekti. 1912 yılında ise Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi açılmış, tayin ile aşı memurluğunda görev almışlardır.¹²

1911'de tifo aşısı, 1913'te ise kolera, dizanteri ve veba aşıları üretilmiştir. Osmanlı sağlık sistemindeki bu dönüşüm, sonraki yıllarda Cumhuriyet döneminin sağlık reformlarının temelini atmış ve Türkiye'nin aşı üretimi konusundaki bağımsızlığını kazanmasına katkı sağlamıştır.¹³

I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı, tifüs salgınına karşı başarılı bir tifüs aşısı geliştirmiştir. Bu aşı, dünyada geliştirilen ilk tifüs aşısı olarak tıp literatürüne geçmiştir ve Erzurum'daki ordu hastanesinde üretilerek savaşta büyük bir başarı sağlanmıştır. Tevfik Salim, savaş sırasında "Hamdi Metodu" adı verilen bir yöntem geliştirmiş ve bu teknik, aşı üretiminde üç kat daha fazla materyal elde edilmesini sağlamıştır. Alman hekimler tarafından örnek alınan bu yöntem sayesinde, 1915-1918 yılları arasında tifüs vakaları büyük ölçüde azalmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Türkiye 1926-1927 yıllarında ilk BCG (verem) aşısını üretmiş ve veremle mücadelede önemli bir adım atmıştır. 1927'de Konya, İzmir ve Diyarbakır'daki enstitülerde Türkiye'nin ilk semple tipi kuduz aşısı üretilmiştir. 1928'de Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü kurularak, bakteriyoloji laboratuvarları ve aşı üretim birimleri birleştirilmiştir. 1930'da çıkarılan Hıfzıssıhha Kanunu, aşı ve serum üretimini denetlemeyi zorunlu hale getirmiştir. Aynı dönemde, difteri ve tetanos toksoit aşılarının yerli üretimine başlanmış ve semple tipi kuduz aşısı üretimi büyük ölçekte yapılmaya başlanmıştır. 1934'te, tüm aşı üretim merkezleri tek çatı altında toplanmış ve çiçek aşısı üretimine başlanmıştır. 1936-1937 yıllarında kuduz serumu ve kolera aşısı üretimi gerçekleştirilmiştir. 1940'larda ise modern aşı üretim yöntemleri uygulanarak karma aşılar üretilmeye başlanmıştır.¹³

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine uzanan süreçte, aşılama uygulamaları büyük bir evrim geçirmiştir. Osmanlı'da çiçek aşısının zorunlu hale getirilmesiyle başlayan bu süreç, yerli üretim ve bilimsel yöntemlerin devreye girmesiyle daha da güçlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise, aşı üretimi ve sağlık alanında yapılan reformlarla Türkiye, dünya çapında sağlık alanında önemli adımlar atmıştır. Osmanlı'da ve erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen aşı üretimi ve sağlık reformları, modern Türkiye'nin sağlık sisteminin temelini oluşturmuş ve halk sağlığı açısından önemli bir dönüm noktası yaratmıştır.

1885 Aşı Nizamnamesinin Kabul Edilişi ve Kapsamı

1892'de Telkikhâne-i Şâhâne'nin kurulması ve aşı üretimine başlanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık alanında alınan reform niteliğindeki kararlar arasında yer alan *Aşı Nizamnamesi* yeniden gündeme gelmiştir. Bu nizamname çiçek hastalığının yayılmasını engellemeyi amaçlayan önemli bir düzenlemedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, çiçek hastalığı halk arasında büyük bir tehdit oluştururken, Osmanlı yönetimi bu sorunu çözmek amacıyla kapsamlı bir sağlık önlemi almıştır. Aşı Nizamnamesi, çiçek hastalığının önlenmesi için eğitim kurumlarından devlet hizmetlilerine kadar geniş bir yelpazede uygulanacak aşı programını belirlemiştir. Aşağıda 1885 Aşı Nizamnamesinin maddelerine bağlı alınarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Belgelerin orijinaline Osmanlı Arşiv belgelerinden ulaşılmıştır:

Nizamnamenin ilk maddesi, *Mekteb-i Umumiye* ve *hususî* okullarında eğitim gören tüm öğrencilerin, çiçek hastalığından korunmaları için aşı olmalarını zorunlu kılmaktadır. Öğrenciler, aşılandıklarını gösteren bir *şehadetname* (aşı belgesi) taşımak zorundadır. Bu belgeye sahip olmayan öğrenciler, okullara kabul edilmemektedir. Burada amaç, toplum sağlığını korumanın yanı sıra, eğitim kurumlarında hastalıkların yayılmasını engellemektir.¹⁴

İkinci maddede, aşılama yapan kişilerin yetkileri açıkça belirtilmiştir. Aşılama yapacak olan sağlık personelinin, ya hükümet tarafından tayin edilmiş aşıcılar ya da *Maarif* ve *Tabib* unvanına sahip, lisanslı kişiler olması gerekmektedir. Aşılanan çocukların bilgileri, *Daire-i Tıbbiye-i Mülkiye* tarafından onaylanan ve yazılı

kayıtlara geçilecektir. Bu prosedür, aşılanmanın güvenliğini ve doğruluğunu sağlamak adına büyük önem taşımaktadır.¹⁴

Aşı Nizamnamesi, devlet hizmetlilerinin de aşılanmalarını zorunlu kılmaktadır. Üçüncü maddede belirtilen memurlar, askerler ve diğer devlet görevlileri, devlet hizmetine başlamadan önce aşılanmak zorundadır. Bu, kamu sağlığını korumak için devletin sorumluluğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁴

Nizamname, aşılamaya karşı duyarsız kalanlar için cezai yaptırımlar öngörmektedir. Dördüncü maddede, *Maarif ve Müdür* gibi yetkililerin aşı belgesi bulunmayan öğrencileri okula kabul etmeleri durumunda, *kanun-ı cezanın* 250. maddesi uyarınca para cezası öngörülmektedir. Bu, aşılanmanın gerekliliğine dair bir disiplin oluşturulması açısından önemli bir uygulamadır.¹⁴

Beşinci maddede, aşı uygulamasının yalnızca merkezi yönetimde değil, tüm vilayet ve kasabalarda da yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sağlık görevlilerinin, taşra bölgelerinde de aşı uygulamalarını gerçekleştirmeleri için özel olarak görevlendirilmesi öngörülmüştür. Bu maddede yer alan bir diğer önemli unsur, aşı uygulamasının ücretsiz yapılmasıdır. *Aşıcılar*, belirli bölgelerde ücretsiz olarak aşılamayı gerçekleştirirken, yerel sağlık çalışanları bu süreçte devletin denetimi altında hareket etmektedir.¹⁴

Altıncı madde, aşılanan kişilerin bilgilerini içeren *şehadetnamelerin* nasıl düzenleneceğini belirler. Aşılanan her bireyin ismi, aşılandığı tarih ve sağlık durumu gibi veriler, ilgili belgeye kaydedilir. Aşılanan kişilerin sağlık durumu takip edilir ve aşı sonuçları bir hafta sonra kontrol edilerek, geçerli bir *şehadetname* verilir.¹⁴

Yedinci maddede, *Daire-i Tıbbiye-i Mülkiye*'nin aşı nizamnamesinin uygulanmasını denetleme sorumluluğu belirtilmiştir. Başkent olan *Dersaadet* şehrinde, nizamnameye uygunluk denetimi yapılacak ve tüm uygulamalar yerel yönetimler tarafından raporlanacaktır.

Sekizinci madde, aşı uygulamalarına karşı duyarsız kalan devlet görevlileri hakkında cezai işlemler öngörmektedir. Aşılanmanın önemine karşı duyarsız kalan memurlar ve askeri personel, yasal düzenlemelere göre cezalandırılacaktır.¹⁴

Aşı Nizamnamesi, zaman içinde bazı ek maddelerle güncellenmiştir. Bu ek maddelerde, özellikle köylerde ve kasabalarda çocukların aşılanması için yapılan düzenlemeler ve aşılamada başarısız olunması durumunda izlenecek yöntemler açıklanmıştır. Ayrıca, çiçek hastalığının yayılma riski olan bölgelerde, sağlık görevlilerinin hızlı bir şekilde aşılamaya başlaması gerektiği vurgulanmıştır.

Aşı Nizamnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun halk sağlığına verdiği önemi gösteren önemli bir belgedir. Bu nizamname, çiçek hastalığının yayılmasını önlemek amacıyla, sadece İstanbul'da değil, tüm Osmanlı topraklarında uygulanacak şekilde düzenlenmiştir. Aşı uygulamalarının, okullarda, devlet dairelerinde, askeriye ve köylerde bile yapılması sağlanarak, toplumun geniş bir kesiminin korunması hedeflenmiştir.¹⁵

Aşı Nizamnamesi, Osmanlı'da sağlık reformları açısından önemli bir adımdı. Bu düzenlemeler, bir yandan halk sağlığını koruma amacını güderken, diğer yandan halk arasında sağlık konusunda farkındalık yaratmayı da amaçlamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlık alanındaki modernleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. 1894'de 25 maddeden oluşan ikinci aşı nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile eski nizamnameye ek olarak uygulanacak yasakların sınırları genişletilmiştir. Nizamnamede yeni doğan çocuklar için aşı uygulaması gelmiş, beş senede bir yenilenmesi ve aşılanmaların kayıt altına alınması da kararlaştırılmıştır. Aşı memurlarının maaşları ve çocuklarını aşılatmayan kişilere para cezası verileceği de önemli maddeler içerisinde yer almaktadır.¹⁶

Doktor Mirliva Rifat Hüsamettin tarafından bu yıllarda Telkhihane-i Şahane'nin 1318 Senesinde ilk defa olmak üzere ve sonrasında da tekrar eden İstatistik Risaleleri ortaya konmaya başlanmış, Dersaadet, Mekteb-i

Tıbbiye Matbaasında bu risaleler basılmıştır. Hem aşı yapılan yerler hem de hangi bölgelere kaç aşıcı gönderildiğine dair pek çok bilgi bu risalelerden öğrenilebilmiştir.³

1904 yılında ise 28 maddeden oluşan yeni bir aşı nizamnamesi düzenlenmiştir. Diğer nizamnamede mevcut eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin yanında aşısız eleman çalıştıranlara ihbar zorunluluğu getirilerek cezalar uygulanmış ve ülkedeki tüm memurların aşı memurlarına yardım etmeleri zorunluluğa bağlanmıştır. İlerleyen süreçte kabul edilen 1915 Nizamnamesi daha sade bir nizamname olmakla beraber tüm vatandaşlara 19 yaşına kadar en az üç defa aşı yaptırma zorunluluğu getirmiştir. Aşı yaptırmayanların bir sağlık sorunu olması ve doktor raporuyla belirtilmesi gerekmektedir. 1915 Nizamnamesi bir önceki nizamnameden alıntılar yapılarak geliştirilmiştir.¹⁶

Zorunlu Aşılama Politikalarının Uygulanışı ve Karşılaşılan Zorluklara Karşı Alınan Önlemler

Bu başlık altında Aşı Nizamnamesi çerçevesinde halk sağlığını korumaya yönelik atılan adımlar, aşıya karşı oluşan tepkiler, çıkan sorunlara karşı Osmanlı bürokrasisinin aldığı tedbirler değerlendirilecektir.

Aşı Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklarla mücadele için başlatılan bir dizi önlemin en önemli parçalarından biridir ve ülke çapında uygulanması gereken tedbirleri devletin her bir birimine yaymak için kapsamlı bir plan oluşturulmuştur.¹⁷ Osmanlı Arşiv belgelerinde, aşı nizamnamesinin titizlikle dağıtıldığı ve her kuruma iletildiği açıkça görülmektedir. Özellikle, Rüstiye okullarına ve Vilayetlere gönderilen bu belgelerde, okula kabul edilen öğrencilerin aşısız kabul edilmeyeceği ve her öğrencinin kabulünün resmi yazışmalarla bildirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸

Aşı Nizamnamesinin devletin her kurumuna gönderilmesinin temel amacı, aşılamanın zorunlu hale getirilmesinin yanı sıra, aşıya karşı duyulan olumsuz tepkilerin ve duruşların etkisini azaltmaktır. Bu çerçevede, aşı memurlarına kolaylık sağlanması amacıyla düzenlenen resmi evraklarla, çeşitli devlet kurumlarına gönderilen belgeler, aşıya karşı oluşabilecek direncin önlenmesine yöneliktir.¹⁹ Ancak, buna rağmen, aşıya karşı bazı tepkiler de yaşanmıştır. Örneğin, Yedinci Daire'deki Kefeli mahallesinde, çiçek hastalığına yakalananlara aşı yapılması konusunda direniş gösterilmiştir. Bu durum, devletin aşı nizamnamesinde, aşıya karşı çıkanların engellenmesi adına ücret tahsilâtı yapılması ve bu tür eylemlerin önlenmesine yönelik tedbirler almasına yol açmıştır.²⁰

Devlet, salgınlarla mücadelede kamu memurlarının da aşığı yaptırmaları gerektiğini belirterek, çiçek aşısının mecburiyetini vurgulamıştır.²¹ Ancak, aşısız öğrencilere yönelik daha fazla tedbir alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, aşısız öğrencilerin yer aldığı okulların müdürlerine para cezası uygulanması gerektiği belirtilen bir resmi belge de mevcut olup, bu durum devletin aldığı yeni kararlarla eğitim kurumlarındaki aşısızlık problemini çözmeye yönelik çabalarını göstermektedir.²²

Aşı Nizamnamesine karşı çıkanlardan tahsil edilecek ücretin acilen alınması ve uymayanlara ceza verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²³ Ayrıca, aşısı yapılmayan ailelerin çocuklarına, rızaları olmasa da aşı yapılması ve bu işlemin belediyelerce yürütülmesi gerektiği de vurgulanmıştır.²⁴

Osmanlı Devleti, salgınlarla mücadeledeki politikalarını Avrupa'daki gelişmeleri takip ederek şekillendirmiştir. Bu süreçte, yabancı bilim insanları da Osmanlı'daki salgınlarla ilgili önlemleri ve sonuçları izlemekteydi. Örneğin, Londra'daki Mösyö Arnold Tomson'un isteği üzerine, Aşı Nizamnamesi, istatistik cetvelleri ve aşı şahadetnamesi Osmanlı'dan gönderilmiştir.²⁵ Ancak, tüm bu tedbirlere rağmen, aşıya karşı olan direniş ve cezai yaptırımların yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, tarihsel süreçte Aşı Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesine ve çiçek aşısının ülke genelinde zorunlu hale getirilmesine yol açmıştır.²⁶

Bunun yanı sıra, aşı nizamnamesinin ecnebilere uygulanamayacağı ve halk sağlığı için kendi istekleriyle aşılanaabilecekleri belirtilmiştir. Bu durum, dönemin salgınlarla mücadelede karşılaşılan bazı zorlukları ortaya

koymaktadır.²⁷ Ancak, çiçek hastalığının ölümcül etkileri göz önünde bulundurularak, Gayri Müslimlerin çocuklarının aşılınmaması durumunda, nakit cezalandırılması ve gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.²⁸

Aşıya karşı gösterilen direnç ve salgının yayılmasındaki hızlanma, aşıya olan talebin artmasına yol açmıştır. Bu sebeple, Telkikhane-i Şahaneye aşılar için ödenen miktarın arttırılması öngörülmüştür.²⁹ Ayrıca, nizamnameye uymayan devlet memurlarının para cezasıyla cezalandırılmaları da alınan önlemler arasında yer almıştır.³⁰

Tüm bu önlemler alınmış olsa da, aşısız kalanlar ve aşıya karşı çıkanlar nedeniyle salgınlar engellenememiş ve ölümler yaşanmıştır.³¹ Aşısı tutmayanlara şahadetname verilmemesi ve ikinci aşıyı yaptırmayanların başka bir yere yolculuk yapmasına izin verilmemesi gibi tedbirler de devreye girmiştir.³²

Osmanlı Devleti'nin salgınlara karşı modern sağlık yöntemleri kullanarak halk sağlığını koruma çabaları, Aşı Nizamnamesi ile somut bir hale gelmiş ve devlet, bu tedbirleri titizlikle uygulamıştır. Aşı Nizamnamesi, salgınlara mücadelede en önemli adımlardan biri olmuştur ve devletin kurumları aracılığıyla aşılama süreci detaylı şekilde takip edilmiştir. Devlet memurları, okullar ve yerel yönetimler de bu süreci destekleyerek salgınlara karşı verilen mücadelede önemli bir rol oynamıştır.³³⁻³⁵

Osmanlıda bürokrasisi tarafından yürürlüğe konulan ve yukarıda bahsedildiği üzere belirli tarihlerde yeniden düzenlenen Aşı Nizamnamesi uygulamaları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de bir tür laboratuvar görevi görmüştür. Alınan önlem ve tedbirler halkın salgınlara mücadelede daha bilinçli olmalarını sağlamıştır.

Toplum Sağlığına Yönelik Çalışmalar

Cumhuriyet öncesi 1920'de Sağlık Bakanlığı'nın kurulmasıyla sağlık hizmetleri devletin asli görevi olarak kabul edilmiştir. Dr. Adnan Adıvar'ın ilk Sağlık Bakanı olarak görev yaptığı bu dönemde, koruyucu sağlık hizmetleri ön plana çıkmış, il sağlık müdürlükleri ve hükümet tabiplikleri gibi temel sağlık birimleri teşkilatlanmıştır.³⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra devlet, nüfus politikalarına büyük önem vermiştir. Osmanlı'daki nüfusu koruma anlayışının aksine Cumhuriyet, nüfus artışını teşvik etmiş ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi milli bir dava olarak görmüştür. Bu doğrultuda çocuk ölümlerini azaltmak, sağlıklı doğumları desteklemek için Doğum ve Bakım Evleri açılmış, fakir ve kimsesiz çocukların bakımı devlet tarafından üstlenilmiştir. 1923'te Darülfünun'da çocuk sağlığı dersleri verilmiş, ilerleyen yıllarda çocuk hekimliği kürsüleri yaygınlaştırılmıştır. 1925'te Sağlık Bakanlığı, çocuk bakım ve yardım evleri kurarak bu hizmetleri genişletmiştir.³⁷

1930'da çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sağlık politikaları düzenlenmiş, bulaşıcı hastalıklarla mücadele için halk sağlığı okulu ve enstitüsü kurulmuştur. Dr. Refik Saydam'ın 1937'ye kadar süren bakanlığı döneminde hastaneler ve muayene evleri açılmış, hekim maaşları iyileştirilmiş ve serbest çalışma yasaklanmıştır. Halk sağlığını korumak amacıyla bilinçlendirme kitapçıları yayımlanmıştır. Saydam, sağlık teşkilatının kurulması ve modern sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine öncülük ederek Türkiye'de sosyal devlet anlayışının temelini atmıştır. Kurduğu Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü, ölümünden sonra onun adını almıştır.³⁸

1930'da kabul edilen 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile Türkiye'de halk sağlığını korumak devletin temel görevi haline gelirken, çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede zorunlu ihbar, ücretsiz tedavi ve aşı uygulamaları gibi kapsamlı önlemler hayata geçirilmiştir.³⁹ Elli yedinci madde de ihbar edilmesi zorunlu kılınmış, altmış üçüncü maddede bu vakaların yakalandığı gemiler ve seferleri hakkında belirleme yapılmış, seksen sekizinci maddede çiçek aşısı yaptırmak ve seksen dokuzuncu maddede doğan her çocuğun yaptırmayı, doksanıncı maddede otuz yaşına kadar beş senede bir tekrarı ve salgın durumlarında tüm eşhasa uygulanması zorunlu kılınmıştır. Doksan birinci maddede aşının hükümetçe hazırlandığı, doksan ikinci

maddede askeri makamlara, doksan üçüncü maddede ise ticari ve sınai müesseselere ifa mecburiyeti gelmiştir.⁴⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonra halk sağlığını korumaya yönelik atılan adımlardan biri de yerli aşı üretiminde önemli ilerlemelerin kaydedilmesi idi. Erken Cumhuriyet döneminde İstanbul dışında en önemli aşı ve serum üretim merkezi Sivas, olmuştur. Sivas'ta çiçek aşısı üretilirken, İstanbul'daki Çiçek Aşısı Müessesesi'nde 1925-1930 yılları arasında yılda ortalama 2,6 milyon doz çiçek aşısı üretimi yapılmıştır. 1930'da Ankara'da açılan bakteriyolojihane ise kızıl aşısı üretimine odaklanmıştır.⁴¹

Çiçek Hastalığı zamanla azalsa da, II. Dünya Savaşı yıllarında yeniden artarak 1942-1944 arasında 10.359 kişiyi etkileyip 2.232 kişinin ölümüne yol açmıştır. Ülke genelinde yürütülen aşılama çalışmalarıyla salgın 1944'te sona ermiştir. Ancak 1950'lerde güney komşulardaki salgın sınır şehirlerine sıyrasa da alınan önlemlerle hastalık yok edilmiştir. 1960'lardan sonra ise zorunlu aşılama sayesinde çiçek hastalığı vakası görülmemiştir.⁴²

Aşı Zorunluluğu: Süreklilik ve Değişim

Çiçek hastalığı, özellikle çocuklarda görülen, bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar büyük salgınlara yol açmış, çiçek aşısı bu hastalığın önlenmesinde temel çözüm olmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da üretilen aşıya erişim zorlukları yaşanmış, ancak Cumhuriyet yönetimi zamanla aşı üretimini artırarak bu sorunu çözmüştür. 1925-1937 yılları arasında çiçek aşısı üretimi ve uygulanması ciddi şekilde artırılmış, Hıfzıssıhha Kanunu ile gelen aşılama zorunluluğuyla hastalıkla mücadelede önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, uluslararası ilişkilerinde de salgın hastalıklarla mücadeleyi dikkate almış, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bu konuda düzenlemeler yapmış ve gemilerde bulaşıcılık riski bulunan herhangi bir salgına karşılık, giriş çıkışlarının denetim altında tutulması ve gerekli görüldüğünde gemilerin karantina altına alınmaları karara bağlanmıştır.⁴³

Bu başlık altında çiçek aşısı uygulamaları ve halkın tepkisi arşiv belgeleri ışığında maddeler halinde değerlendirilecektir.

Cumhuriyet Döneminde çiçek aşısının yapılması sağlıklı nesil için önemli görülmüştür. Bu nedenle okullarda aşının yapılması zorunlu tutulmuştur.⁴⁴ Çiçek aşısıyla birlikte okullarda tifo aşısının da yapılması zorunlu tutulmuş ve okulların aşıların yapılıp yapılmadığına yönelik bilgi vermeleri sağlanmıştır.⁴⁵ Çiçek salgının arttığı dönemlerde okullar tatil edilerek salgının yayılma hızı engellenmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Çiçek aşısını yurdun genelinde yapabilmek adına seyyar sıhhiye memurları görevlendirilmiştir.⁴⁷

8 Mart 1922'de Vekiller Heyeti toplantısında çiçek hastalığının yayılmasına karşı zorunlu aşılama uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Buna göre, Hükümet birimlerine başvuran kişilerin aşılandıklarını kanıtlayacak bir belge sunmamaları halinde aşıya sevk edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti tarafından alınan bu karar, çiçek hastalığının görüldüğü bölgelerde uygulanacak ve tedbirler, hastalığın yayılma tehlikesi geçene kadar devam edecekti.⁴⁸ Alınan önlemlere rağmen çiçek hastalığının zaman zaman yeniden ortaya çıkması, dönemin meclis görüşmelerinde tartışmalara yol açmıştır. Görüşmelerde, Ankara'da bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu ve özellikle çiçek hastalığının ciddi bir tehdit teşkil ettiği vurgulanmış; 1922 yılının Aralık ayında 260 kişinin çiçek hastalığına yakalandığı ve bunlardan 80'inin hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Oysa hastalığın aşısının bulunması ve korunma yöntemlerinin varlığı nedeniyle bu ölümler önlenabilir olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, sağlık yönetiminde etkin bir liderliğe duyulan ihtiyaç vurgulanmış ve yetkili atamalarına ilişkin süregelen belirsizliklerin giderilmesi gerektiği dile getirilmiştir.^{49,50}

1940'ların başında ülkenin güney bölgelerinde görülen çiçek salgınına acil önlemler alma yoluna gidilerek yurdun genelinde çiçek aşısı yaptırılması uygun görülmüştür.^{48,49}

Alınan tedbirler ve aşının zorunlu tutulması halkın aşıya karşı direncinin kanıtı niteliğindedir. Çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin bir yerde oluşan sorunu çözmeye yönelik olduğu gerçeği göz önünde bulundurulacak olursa gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde salgınların yayılmasına karşı alınan tedbirler ve cezai uygulamalar aynı zamanda halkın aşılarla karşı oluşan ön yargı ve direncini kırmaya yönelik olmuştur.

Tartışma

Aşının tarihsel süreçteki uygulamaları ve bu konuda yapılan çalışmalar, salgınlara karşı yaşam kurtarmada etkisini göstermektedir. Aşının bu gücü ve etkisine rağmen geçmişten buyana aşı, halk nezdinde şüpheyle yaklaşılan, karşı durulan bir tedavi şekli olmuştur.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Yapılan araştırmalardan biri Aşı Nizamnamesi ile aşı memurluğu ve aşı evleri kurumunun kamu sağlığını koruma çabalarının bir parçası olarak sistemli bir şekilde düzenlendiğini, ancak hem sınırlı bütçe hem de halkın aşıya yönelik algısı gibi unsurların bu sürecin başarısını ve etkinliğini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmıştır.⁵¹

Diğer bir çalışmada, nizamname ile başlayan mecburi çiçek aşısı uygulamasının özellikle çocukların aşılanması ve okullarda salgın hastalıkların yayılmasının önlenmesi amacıyla, sağlık görevlilerinin tayini ve kayıt zorunluluğu gibi katı düzenlemelerle desteklendiğini; bu süreçte eğitim kurumları, sağlık otoriteleriyle iş birliği içinde hastalığın tespiti, tecrit ve hijyen önlemleri konularında etkin rol oynadığını ortaya konmuştur.⁵²

Salgın ve bulaşıcı hastalıkların 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda eğitim kurumlarının işleyişine ve öğrencilerin sağlığına etkilerini inceleyen başka bir araştırmada, Osmanlı modern tıp araçlarını kullanarak halk sağlığını koruma çabası gösterilmiş olsa da toplumsal dönüşüm hızının yavaşlığı ve mali imkânsızlıklar nedeniyle hastalıklarla mücadelede zorluklar vurgulanmıştır. Araştırmaya göre; özellikle kızamık, çiçek, kızıl ve kuşpalazı gibi hastalıklar nedeniyle okullar tatil edilmiştir. Mekteplerin hijyen koşullarının yetersizliği, sınıfların kalabalıklığı ve halkın hastalıklara dair bilinç eksikliği, hastalıkların yayılmasını hızlandırmıştır. Tatillerin ekonomik ve sosyal etkileri de gözlemlenmiştir. Ortalama on iki gün süren tatiller, kolera gibi ağır hastalıklarda süresiz olmuştur. Bu durum, eğitimden geri kalınmasının yanı sıra maddi sorunlara da yol açmıştır.⁵³

Diğer bir çalışmada, Osmanlı'nın 18. ve 19. yüzyıllarda aşı uygulamalarının Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında ele alındığı ve Osmanlı'da halk sağlığına verilen değerin salgınlara karşı alınan önlem ve tedbirlerden de anlaşıldığını ifade eden çalışmadır. Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, topraklarını koruma mücadelesi ve toplumsal yapıyı Batı normlarına uygun şekilde dönüştürme çabasıyla, sağlık alanında da reformlar gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Salgın hastalıklarla mücadelede karantina uygulaması (1831) ve Milletlerarası Sağlık Konferansı (1866) gibi önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı, Selçuklulardan miras kalan darüşşifa ve bimaristan gibi sağlık kurumlarını devralarak, tebaasının sağlık sorunlarına çözüm aramış, hanedan üyelerinin sağlığına özel önem vermiştir. Özellikle Çiçek hastalığıyla mücadelede çiçek aşısı üretimi ve uygulamaları üzerinde titizlikle durulmuştur. Literatürdeki aşı çalışmaları incelenerek üzerinde durulan bu çalışmada, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan süreçte çiçek aşısının kurumsallaşması, uygulama biçimleri ve toplumsal tepkiler arasındaki süreklilik ve kırılmalar ortaya koyulmuştur. Özellikle Aşı Nizamnamesi çerçevesinde Osmanlı'da oluşturulan sistem ile Cumhuriyet'in halk sağlığı politikaları arasındaki bağlantıları incelerken, devletin aşı uygulamalarına yaklaşımındaki dönüşüm vurgulanmıştır.⁵⁴

Türkiye'de aşılama, Osmanlı Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Yerli olarak üretilen kaliteli aşılar, hem halk sağlığının korunmasında hem de dış pazara sunularak ekonomik katkı sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Çiçek aşısının zorunlu hale getirilmesi halk arasında bazı tepkilere neden olmuş, özellikle kırsal bölgelerde dini ve geleneksel nedenlerle aşılarla karşı çekinceler

yaşanmıştır. Hükümet, bu direnci kırmak için doktorlar, müftüler ve yerel yöneticiler aracılığıyla bilinçlendirme kampanyaları düzenlemiştir.

Türkiye, 1930'lardan itibaren Dünya Sağlık Örgütü ve Milletler Cemiyeti ile sağlık alanında işbirlikleri yaparak aşı üretim süreçlerini modernize etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 1937 yılında İsviçre'den uzmanlar getirilerek Ankara'daki Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde yeni aşı laboratuvarları kurulmuştur. Çiçek aşısının etkinliği, uygun saklama koşullarına bağlı olduğu için, 1930'lu yıllarda soğuk zincir teknolojisi olmadan taşınması büyük bir zorluk oluşturmıştır. Bunun üzerine, Sağlık Bakanlığı 1932'de aşılarda buz dolu sandıklarda taşınmasını zorunlu kılan bir yönetmelik yayımlamış ve yerel sağlık müdürlüklerine bu konuda ek bütçeler tahsis edilmiştir.

Günümüzde, yerli aşı üretimine yeniden odaklanılmakta ve dünya standartlarına uygun aşılarda geliştirilmesi hedeflenmektedir. Devlet destekleri ve tamamlayıcı politikalar sayesinde bilimsel, klinik ve üretim süreçleri teşvik edilmekte, bu sayede Türkiye'nin aşı konusunda dışa bağımlılığı azalırken, ekonomik kalkınmaya da katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte çiçek aşısının zorunlu hale getirilmesi, salgınlarla mücadelenin sadece tıbbi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve idari bir mesele olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı'da aşı uygulamaları kurumsallaşarak Aşı Nizamnamesi ile çerçevelenmiş, ancak halkın geleneksel ve dini çekinceleri, mali yetersizlikler ve sağlık altyapısındaki eksiklikler nedeniyle süreçte zorluklarla karşılaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise sağlık politikaları daha merkezi ve sistematik bir hâl almış, zorunlu aşılama, bilinçlendirme kampanyaları ve uluslararası iş birlikleriyle desteklenmiştir. Günümüzde ise yerli aşı üretimi ve halkın aşıya yönelik güvenini artırmaya yönelik çalışmalar devam etmelidir. Aşı karışıklığının azaltılması için bilimsel bilginin daha etkin yaygınlaştırılması, sağlık okuryazarlığının güçlendirilmesi ve küresel salgın risklerine karşı uluslararası iş birliklerinin artırılması büyük önem taşımaktadır.

Bilgi

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Atiye Emiroğlu: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, danışmanlık, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme, fon sağlama, malzemeler.

Hülya Öztürk Karataş: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, danışmanlık, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme, fon sağlama, malzemeler.

Kaynaklar

- 1.BOA, Y.PRK.SGE., 2/73, H-04.10.1303.
- 2.Ülman Y. Osmanlı'da Bakterioloji Çalışmaları ve Aşı Üretimi. Türk Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi 2018;112-129.
- 3.Ocak B., Şendil, A. F. Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ile Mücadele: Taşra Telkinhaneleri. Belgi Dergisi 2023;26:211-237.
- 4.Çelik E. II. Abdülhamid Dönemi Sağlık Politikaları. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022; 32-35.
- 5.Dölen E. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Aşı ve Serum Üretimi. İstanbul: İletişim Yayınları; 2010, ss: 45-62.
6. Boylston AW (2012). The origins of inoculation. JLL Bulletin: Commentaries on the history of treatment evaluation; Erişim: 12.12.2024, <https://www.jameslindlibrary.org/articles/the-origins-of-inoculation/>
7. Feyiz F, Şanal R. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından XX. Yüzyıla Kadar Konya'da Yaşanan Çiçek Salgını ve Telkîh-i Cederî. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021;10(28):218-235.

8. Köken Arif H, Nizamoğlu A. Tanzimat'tan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Osmanlı Sağlık Mevzuatına Genel Bir Bakış (1839-1922). Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2025;33(1):23-37.
9. Yavuz U. Osmanlı'da Bakterioloji Çalışmaları ve Aşı Üretimi. Türk Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi 2018;112-129.
10. Ünver AS. Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası; 1948. ss. 264-266.
11. Kavas M. Osmanlı Sağlık Politikaları ve Aşı Uygulamaları. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2020;135-148.
12. Rüya Kılıç, ve ark. Osmanlı'da Aşının Tarihi: Aşı Memurları ve Aşı Evleri, J Pediatr Inf 2023;17(4):273-289.
13. Demirden SF, ve ark. Düünden Bugüne Türkiye'de Aşılama ve Aşı Üretiminin Tarihçesi. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi 2022; 52(4): 247-264.
14. BOA, ŞD. 634/14, H-25.10.1311.
15. BOA, DH.MKT., 278/57, H-04.03.1312.
16. Cem Karakılıç, Osmanlı Devleti'nin Çiçekle Mücadelede Kullandığı Yöntemler (1908-1918), Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 17 Sayı 33 (Bahar 2021): 1-33.
17. BOA, DH.MKT., 2068/64, H-04.03.1312.
18. BOA, MF.MKT., 255/19, H-13.10.1312.
19. BOA, DH.MKT., 396/28, H-18.01.1313.
20. BOA, ŞD., 778/13, H-19.02.1313.
21. BOA, MF.MKT., 286/56, H-18.04.1313.
22. BOA, MF.MKT., 388/10, H-21.10.1315.
23. BOA, DH.MKT., 2254/26, H-30.05.1317.
24. BOA, DH.MKT., 2309/68, H-22.10.1317.
25. BOA, HR.TH., 277/109, M-24.01.1903.
26. BOA, DH.MKT., 2603/52, H-14.01.1322.
27. BOA, DH.MKT., 911/61, H-19.09.1322.
28. BOA, DH.MKT. 997/16, H-12.06.1323.
29. BOA, BEO, 1456/184176, H-22.09.1322.
30. BOA, ŞD.649/11, H-21.01.1324.
31. BOA, DH.MKT., 2676/13, H-12.11.1326.
32. BOA, DH.MKT., 2610/19, H-28.01.1324.
33. BOA, İ.ŞD., 79/4640, H-28.03.1303.
34. BOA, DH.MKT., 1385/41, H-19.03.1304.
35. BOA, DH.MKT., 1577/111, H-20.04.1306.
36. Emiroğlu A. Dr. Abdülhak Adnan (Adivar)'ın sağlık alanındaki çalışmaları. Öztürk H, editör. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2023: ss. 1-5.
37. Öztürk H, Emiroğlu A. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemleri ile Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Yetiştirme Politikaları. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2022;12(3):565-578.
38. Aksakal Hİ. Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2017;27(1):219-231.
39. Tekir S. Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930). Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 2019;65:407-430.
40. Umumi hıfzıssıhha kanunu (Resmî Gazete ile neşir ve ilânı:6/V/1930-Sayı:1489; Erişim: 20.06.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801593.pdf.
41. Tekir S. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930). Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını 2019;18(2):1301-1326.
42. Çakmak F. Cumhuriyet Türkiye'sinin Sağlık Politikası ve Uygulamaları. Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi (Özel Sayı) 2023: 324-353.
43. Çakır GK. Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021;53:202-228.
44. BCA, 180-9-00, 12/70/29, M-05.02.1923.
45. BCA, 180-9-0-0, 10/60/1, M-03.01.1923.
46. BCA, 180-9-0-0, 12/70/24, M-29.05.1923.
47. BCA, 30-18-1-2, 6/55/10, M-11.11.1929.
48. BCA, 30-18-1-1, 4/52/3, M-08.03.1922.
49. TBMMZC, D: 1, C:16, İçtima: 2, 26.01.1338, s. 140-141.
50. BCA, 30-10-0-0, 177/223/16, M-27.11.1942.
47. Kılıç R, ve ark. Osmanlıda Aşının Tarihi: Aşı Memurları ve Aşı Evleri. Pediatr Inf 2023;17(4):273-289.
48. Kılıç R, ve ark. Osmanlıda Okullarda Aşı Uygulamaları. Pediatr Inf 2024;18(1):56-66.

- 49.Bingöl Ş. II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı 2020:77-104.
- 50.Eroğlu H, Dinç G, Şimşek F. Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı), Milli Folklor 2014;13(101):193-208.